

ládvédő munkájában. Így lesz egész a lelkeszi szolgálat, az együttműködés nyomán pedig épül és erősödik a család.

A családvédelem fontos része a lelki gondozás. A városok rohamos fejlődése, a falvak elöregedése új feladatok elé állítja a lelkeszt. Kiszélesedik a munkamező, megszorodnak a teendők, a megoldásra váró feladatok, több, odaadóbb munkára van szükség. A módszer és a segédeszközök is változnak. Nincs és nem is lehet egy egységesen kidolgozott és elfogadott módszer, mellyel a kiszélesedett munkamezőn szolgálatunkat végezni tudjuk. De általános elvként és feladatként elfogadhatjuk azt, hogy a kor színvonalán, az apostoli meghagyás szellemében, mint „jó pásztorok“ kell a szolgálatot végezni, alkalmas és alkalmatlan időben egyaránt.

A családvédelem szolgálata szellemi tartalékaink állandó gyarapítását kívánja. Adni csak az tud, akinek van miből. Védni is csak az képes, akinek van hozzá ereje; erőt adni is csak az erős tud. Magunkat kell tehát elsősorban erősíteni, hogy a családvédelem ügyét jól és eredményesen szolgálhassuk, hogy meglegyenek hozzá a szükséges lelki és szellemi eszközeink. Ezek az apostol szerint az igazság, az istenfélelem, a hit, a szeretet, a békességtűrés, a szelídség (1Tim 6,11). Ezekkel lehet és kell küzdeni a testi-lelki bajok ellen, az egészségesek és betegek, a születők és haldoklók, az örvendezők és szenvedők között, minden időben.

A lelkesz szolgálatának meghatározója: változó világunk kérdéseinek tisztánlátása, megértése és megértetése által gondozni és védeni a család életét. A költő ezt a szolgálatot így fejezi ki: „aki megért s megértet, egy népet megéltet“ (Kányádi Sándor). A lelkesz családvédelme, család-szolgálata is ezért van, hogy legyenek a családok ezután is azok a források, ahonnan egészséges életszemléletű, közösségi tudatukban erős, bízó hitű emberek indulnak nap mint nap az élet különböző munkamezőire. Jézus példája és tanítása erőt ad munkánkban, amikor gyengéknek érezzük magunkat a feladatokhoz. „Mert aki akarja tartani az ő életét, elveszti azt. Aki pedig elveszíti az ő életét énértem, megtalálja azt“ (Mt 16,25).

ADORJANI RUDOLF

TEMETÉSI SZOKÁSOK A MAROS-KÜKÜLLŐI UNITÁRIUS EGYHÁZKÖRBE

A halált és a temetést különös szokások és hiedelmek veszik körül, melyeket részben a félelem, részben az összetartozók egymás iránti tisztelete és szeretete teremtett meg. Szellemi hátterük az, hogy „a halott a másvilágon tovább folytatja életét. Ezért mindenre szüksége

van. Nem lehet semmivel megrövidíteni, ha nem akarják, hogy visszatérjen és kárt okozzon, bajt, betegséget zúdítsa a hozzátartozókra“.¹ Ebből a felfogásból erednek egyházunk keretén belül a ma is létező temetési szokások. Minden tájegység, terület az egységes világtérből más és más jellegzetességet őrzött meg. Ami az egyik helyen megmaradt, az a másik helyen feledésbe merült.

A maros-küküllői egyházkör egyházközségei a következő tájegységekbe tartoznak: Mezőség: Szabéd; Maros-Nyárádköze: Ikland, Iszló, Székelykál, Marosvásárhely; Felső-Nyárádmente: Nyárádszentmárton—Csikfalva, Vadad, Jobbágyfalva; Középső-Nyárádmente: Nyárádgálfalva, Nyárádszentlászló, Szentháromság-Kisadorján, Nyomát, Szentgerice; Felső-Kisküküllőmente: Csokfalva, Kis- és Nagyküküllő köze: Bözödújfalva, Bözöd, Rava, Bordos, Zsákod, Pipe; Középső-Kisküküllőmente: Küküllőszéplak, Désfalva, Harangláb, Szőkefalva, Dicsőszentmárton, Sáros, Küküllődombó, Ádámos; Nagy-Küküllőmente: Küküllősárd, Segesvár, Medgyes.

A halállal és temetéssel kapcsolatos szokásokat lényeges mozzanatai szerint csoportosítva mutatjuk be, ahogy az egyházkörünkben kialakult.

Haláljósítás

A halálnak számtalan előjelt tulajdonítanak, melyek közül egyházkörünk hívei között az alábbiak ismeretesek.

A *kutya* halált megérző és jósló állat. Ha a küszöb mellett kapar és vonít, meghal valaki; ezt jelenti Nyárádszentmártonban, Szentgericén, Csokfalván, Ravában, Désfalván, Küküllődombón, Ádámoson.

A *bagoly* huhogása halált jelent Nyárádszentmártonban, Szentháromságon, Csokfalván, Ravában, Küküllőszéplakon, Szőkefalván, Dicsőszentmártonban, Ádámoson, Küküllődombón.

A *tyúkot*, ha kakas módra kukorékolni kezd, Nyárádszentmártonban levágják, mert halált jelez; Nyárádszentlászlón házhoz hívogatja a halált; Szentgericén, ha szemben áll a küszöbvel, ahányat kukorékol, annyi napon belül meghal valaki. Dicsőszentmártonban is az ilyen tyúkot levágják, hogy ezzel is megakadályozzák a szerencsétlenséget.

Egyéb haláljelek: Nyárádszentmártonban az ablak titokzatos megkopogtatása; Küküllődombón álomban való foghúzás, árokba esés, falomlás; Szentgericén, ha valaki búzával álmodik.

A halál maga is rossz jelnek számít: Küküllőszéplakon, ha esküvő alkalmával meghal valaki, az új párnak nem lesz szerencséje. Ravában azt tartják, hogy amerre a halott feje áll a ravatalon, a következő halott arról felől lesz. Ha a nyújtópad takarót nem jól és nem hamar hajtják fel, még meghalhat valaki a családból. Nyárádgálfalván, Szentgericén, Ravában, ha temetéskor a harangok „visszasírnak“, újra meghal valaki.

A haldoklás megkönnyítése

Ismeretes az a felfogás, hogy a halált egy rossz szellem okozza, ezt kell eltávolítani, ellenkező esetben az élőt is megronthatja. Eltávolítását ráolvasással lehet elérni, mert a szónak mágikus ereje van.

Ezt a cselekményt olyan személy végezheti el, aki a szellemekkel érintkezni tud. Ezt a hiedelmet részben a keresztény egyház is átvette a maga temetési szertartásába. Itt a ráolvasást az imádkozás váltotta fel, mint az utolsó útra való felkészítést.

A haldoklás megkönnyítésének a következő mozzanatait ismerjük.

Az *úrvacsora*, melyet híveink általában a beteg részére igényelnek. Marosvásárhelyen, Nyárádgálfalván, Nyárádszentlászlón, Böződújfaluban, Pipén, Ádámoson rendszeresen adnak úrvacsorát a halálos betegeknek; Szabédon, Vadadon, Jobbágyfalván, Szentgericén, Csokfalván, Küküllődombón csak ritkán. Nyárádszentmártonban az úrvacsorai kenyérből egy morzsát a beteg részére félretesznek. Böződújfaluban a beteg az úrvacsorai kenyérből egy darabot a párnája alá rejt. Küküllőszéplakon, Szőkefalván a beteg részére az úrasztaláról zsebkendőbe téve egy darab kenyeret és egy kis üvegben bort visznek haza.

Szokásban van egyes helyeken, hogy a *betegért imádkoztatnak*. Lelkész nélkül imádkoznak Küküllődombón. Öregasszonnyal imádkoztatnak Nyárádszentmártonban, Nyárádszentlászlón. Küküllőszéplakon a haldoklóhoz régen öregasszonyt hívtak, aki a Bibliából olvasott fel. Nyárádszentmártonban a lelkész a haldoklónak úrvacsorát oszt és az utána következő istentiszteleten imádkozik érte.

Az istentisztelet keretében rendszeresen imádkoznak a halálos betegért Nyárádszentmártonban, Szentháromságon, Szabédon, Böződön, Dicsőszentmártonban; szórványosan Vadadon, Szentgericén, Csokfalván, Küküllődombón. A lelkész szolgálatát eszerint inkább a Nyárádmentén veszik igénybe. A Kisküküllőmentén más vallású lelkészeket is felkérnek szolgálattételre.

A halott előkészítése a temetésre

Egyházkörünkben a következő erre vonatkozó szokások maradtak fenn:

Földre tevés. Nyárádszentmártonban, az első házban, ahonnan minden bútort kihordtak, pokrocot terítenek a földre, erre tiszta alsólepedő kerül, amire a már megmosott halottat helyezik, lábbal a kijárat felé. Dicsőszentmártonban deszkapadlóra teszik, hogy egyenesen me-revedjék meg; Ádámoson a puszta földre, lábbal a küszöb felé; Vadadon rendszerint az előszobába viszik a megmosott halottat.

All-felkötés. Nyárádszentmártonban a halott állát női fejkendővel kötik fel; Csokfalván fekete fejkendővel, majd fekete szalaggal cserélik ki és a koporsóba teszik.

Szemlezárás. Ravában a halott arcára fekete kendőt terítenek. Nyárádszentmártonban az öregek emlékezete szerint, amikor a szemüreg igen mélynek tűnt, a szemgolyóra fémpénzt helyeztek. Szentháromságon, ha a szem nem akar lecsukódni, pénzt tesznek rá. Száját, fülét fonalból sodort golyócskával vagy vattával dugják be, hogy ne vérezzen. Csokfalván a halott szemét az egyik rokon zárja le; a szemére pénzt tesznek, ami a koporsóban marad, szájába és fülébe vattát helyeznek. Ádámoson a halott szemét a testet lemosó személyek zárják le.

Tűzkioltás. Ravában a halál bekövetkezése után a tüzet kioltják. A család tagjainak nem szabad ételhez nyúlni. Segítők terítenek asztalt és osztják ki az ételt. Küküllőszéplakon a halál beálltakor a tüzet abban a szobában kioltják. Amíg a halott a házban van, a családtagoknak nem szabad ételhez nyúlni, főzéssel foglalkozni, mert esetleg kézzel megérintették a holttestet; számukra is idegenek főznek. Vadadon a tüzet szintén kioltják; az asztalt az elhunyt részére is megterítik, helye a temetés napjáig üresen áll.

Öltöztetés. Dicsőszentmártonban és Küküllőszéplakon a „haló gúnya“ (halotti ruha) régebben fehér alsónemű volt. Nyárádszentmártonban csak a szegényeket öltöztették így. Fialat leányt ma is fehérbe öltöztetnek Szabédon, Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván, Ravában, Szőkefalván, fejére menyasszonyi fátyolt is tesznek Szőkefalván. A halott lábait fekete szalaggal kötik össze Szőkefalván, Dicsőszentmártonban, Szentháromságon, Szentgericén, Csokfalván, Ravában.

Ravatalozás. Régebben a felöltöztetett halottat nyújtópadra helyezték s onnan tették a koporsóba. Ma a két eljárást összevonták és az ágyról vagy a földről egyenesen a ravatalra helyezett koporsóba teszik. Nyárádszentmártonban 1947 előtt az ágyból kiemelt halottat az első házban elhelyezett nyújtópadra tették át, új kézimunkált terítők segítségével. A nők menyasszonyi kelengyékük legszebb kendőit teszik félre és őrzik egy egész életen át, s magukkal viszik a sírba is.² Küküllődombón régebb „fehér ravatal“ volt. Szokásban van Szabédon, Nyárádszentmártonban, Szentháromságon, Szentgericén, Csokfalván, Szőkefalván, Désfalván, hogy a halott hasára keresztbe tett sarlót helyeznek, mely a felfúvódás ellen szolgálna, de a sarlót nem temetik el a halottal. A ravatalnál használt tárgyak között Szentgericén, Csokfalván, Ravában, Küküllőszéplakon, Szőkefalván, a halott, ill. a ravatal alá tett vizes edény, cseber vagy veder szerepel a felfúvódás ellen.

A ravatalra vagy a koporsóba helyezés a férfiak dolga, és legtöbb helyen erre a célra szőtt házi kendővel történik. Így van ez ma is Nyárádszentmártonban, Szabédon, Csokfalván, Ravában, Pipén. A kendőt a koporsóban hagyják, úgy, hogy az két oldalon kilátszik belőle. A koporósbatétel Szabédon, Nyárádszentmártonban, Nyárádgálfalván harangszó mellett történik.

A haláleset hírüladása. Csokfalván a halottas ház kapuja köré fekete kendőt tesznek; Dicsőszentmártonban régen a kapura fekete lobogót tettek; Désfalván a templomi gyászlobogót helyezik a kapura. Egyes helyeken a haláleset közlése nemcsak harangszóval történik, hanem az ún. halotti társulat által is. Ilyen van Küküllődombón, Ádámoson, Segesváron, Sároson. Segesváron a temetési segélyalap és a szomszédságok tagjait körzetenként írásban értesítik a halálesetről.

Halottlátás. A régi felfogás szerint a halottlátás, ami ajándékozással párosul, a halottnak szólt, aki új életre indulva elbúcsúzik övéitől, akik ellátják útravalóval. A halottat addig nem temették el míg az egész rokonság össze nem gyűlt. A halottlátás napjainkban újabb értelművézést kapott. Nyárádszentmártonban, ahogy a halált jelző ha-

rangszó megkondul, a halottas ház felé megindul a vándorlás. „Adjon az Isten csendes nyugodalmat eltávozott kedvesüknek, a hátramara-dottaknak vigasztalást“ — mondással köszönek. Kezet fognak a gyászolókkal, felajánlják segítségüket, átadják ajándékaikat. Általában lisztet, tojást, szalonnát, tyúkot, burgonyát, zöldséget visznek ajándékba. Ez a szokás ismeretes a Nyárádmentén, továbbá Vadadon, Jobbágyfalván, és a Kisküküllőmente valamennyi egyházközségében. Mindenütt az asszonyok viszik a rokonok részéről az ételmet, melyet a halotti torra használnak fel. Szőkefalván az ajándékozók nevét és tárgyát jegyzékbe foglalják, hogy adott esetben tudják, hogyan viszo-nozzák.

A *sírató*. A halottkultusz legmeggrázóbb kísérője. Az Ószövetség is említi: „Hívjátok a sírató asszonyokat“ (Jer 9,17). Kodály Zoltán szerint a sírató az őskorba nyúlik vissza: „Az egész világon, ahol megvan, az asszonyok dolga, [...] a nép élénken figyel rá s utána megbeszéli; [...] egyetlen példája a prózai recitáló éneknek és szinte egyedüli színtere a rögtönzésnek“³. Az általunk gyűjtött síratókban az élő beszél a halottal. A halott érdemeit emlegeti, de leginkább a sírató asszony a maga panaszát mondja el, gyakran magát sajnáltatja. Üzen a halottól a korábban elhaltak. Lejegyzése nehéz, temetés alatt profanizálásnak vennék, temetés után a halott zavarásának tekintik. Horváth István szülőfalujában, Ózdon, csak rejtve tudta rögzíteni.⁴

Az édesanyát síratva, a rímek is megcsendülnek: „Halál, halál, mérges halál, / Kifurtad e háznak falát, / Elvitted a jó Édesanyát / Hét árvának gondozóját“⁵.

Testvér panaszolja testvérének élete sorát: „Mondd meg lelkem, jó testvérem, / Édes anyámnak, édes apámnak / Mondd meg lelkem az én nyomorúságim, / Hogy ne feledkezzenek el rólam / Keressenek fel, vigyenek ingem is oda, / Mert én oda szívesen megyek“⁶.

Édesanya leányára emlékezve magát síratja: „Ilonka, lelkem, Ilonka, édesanyámé, / Métt hattál itt ingemet. / Kihez jűjjek még Ilonka lelkem, / Hogy kipanaszoljam magamat“⁷.

A halottnak szól az üzenet a күкüllődombói síratóban is: „Édes anyám lelkem, ha igaz, hogy a lelkek találkoznak, mondja meg, hogy elrendezem a leánykákat“. Adámoson is üzennek: „Mondd meg Jánosomnak, amíg élek síratom“. A sírató szokásban van Nyárádszentmártonban, Vadadon, Szentgericén, Pipén az öregek még emlékeznek rá: síró, elnyújtott hangon, félig éneklő formában hangzottak el. A halott tetteit dicsérték. Dicsőszentmártonban már kiveszett, de itt id. Bartha Sándor, 1977-ben így emlékezett: „A legközelebbi hozzátartozók síratóztak. Anya mellett leánya, anyós mellett menyé, leányt nővére vagy hűga. Férfi nem síratózhatott. A halál beálltával azonnal megkezdtek, ahogy jöttek a halottnézők. Minden érkezőnél külön felhangzott. Koldusének módjára, jajszóval való mondogatásból állott. A halott érdemét emlegették, szépitették is. Üzentek a régebben elhaltaknak. A koporsó lezárásakor, a házból való kivitelkor és a temetőben is síratóztak.“

A Kisküküllőmentén ma mindenütt szokás. Désfalváról idézzük: „Halott nézéskor szülő, főleg asszony siratja gyermekét, férjét, leánygyermek szüleit. Virrasztáskor csak az siratózik, aki nagyon ki akarja mutatni fájdalmát. Temetés napján a lelkész odaérkeztekor van a legnagyobb siratózás. 1949 előtt a szertartás alatt is siratóztak. [...] Temetőben a sírbatétel alatt és a korábban elhaltak sírjánál is elhangzik. Mindig rögtönzött szövege van.“⁸

Virrasztás. Általános felfogás volt, hogy amíg a halott a házban van, virrasztani kell, nem szabad elaludni, mert az alvó ember lelke kiszáll a testből, az üres testet pedig elfoglalja a halott lelke. K. Kovács László feltételezi, hogy a virrasztásnak közjogi és örökösödési oka is lehetett. A rokonok azért gyűltek össze, hogy a halál beálltáról meggyőződjenek s az örökséget átvegyék. Erre emlékeztet, hogy virrasztás alkalmával állítják össze a nemzetség levelet, vagyis a búcsúztatót⁹. Egyházkörünkben a virrasztás mindenütt élő szokás. Nyárádszentmártonban és Nyárádgálfalván túlnötte a családi ház keretét, a művelődési otthont is igénybe veszik erre a célra.

A virrasztás régen Ravában úgy történt, hogy a falu népe néhány jó énekes vezetésével beült a halottas házba, ahol egyházi éneket énekeltek a ravatal körül. Azután a férfiak kivonultak egy másik szobába és ott kártyázással és meséléssel töltötték az időt. Ügyeltek arra is, hogy senki el ne aludjék, ha mégis megtörtént, hogy valaki elszenderült, azonnal felköltötték. Ezalatt az asszonyok a hozzátartozókkal együtt a ravatalt ülték körül és csendesen beszélgettek a meghalt érdeméről, életéről. Éjfél után az idegenek hazamentek. A hozzátartozók a halott fölött örködtek, nem hagyván egy pillanatra sem magára.¹⁰ 1962-től a virrasztásban már nem énekelnek, nem is mesélnek, csak kártyáznak. Éjféltkor a jelenlevőket pálinkával és kenyérral kínálják meg, majd az idegenek hazamennek. Miután mindenki elment, a háziak a szomszéd szobában lefeküsznek, a halott magára marad.

Pipén a virrasztóba a közeli hozzátartozók mennek, mások nagyon ritkán vesznek részt. A virrasztás 11 óráig, esetleg éjfélig tart. A virrasztókat kenyérral és borral kínálják.

Egyházkörünkben a virrasztáskor végzett szertartás következő formái ismeretesek:

Egyházi éneklés van Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván, Szentgericén, Nyomáton, Csokfalván, Szőkefalván és Küküllősárdon. Egyházi éneklés és imádkozás a lelkész jelenléte nélkül Ádámoson, Küküllődombón. Lelkeszi szolgálat egyházi énekkel Nyárádgálfalván, Szentháromságon, Csokfalván, Bözödön, Pipén, Segesváron.

Búcsúztató. A búcsúztatóban a halott búcsúzik az élőtől, rokonsági és öröklési sorrendben, így az egész nagy családot magába foglalja. Arra vonatkozóan, hogy a búcsúztató eredetileg verses, énekes vagy prózai volt-e, a rendelkezésünkre álló adatokból kitetszően megjegyezzük, hogy egyházkörünkben a Kisküküllőmentén hagyománya lehetett a verses és énekes búcsúztatónak. Az 1813-as egyházi összeírás szerint: „Désfalván a halott felett való búcsúztatásért a mesternek 24 pénz járt.“,

Haranglábban és Kissároson 3 máriás¹¹. Adámoson a búcsúztató éneklésért 4 sustág.¹² Régebben a küküllői körhöz tartozott Bethlenszentmiklóson a halottak énekkel való búcsúztatásáért 3 máriás járt a mestereknek. Hasonlóképpen Szentbenedeken is.¹³

Zsákodon az 1940-es évek előtt verses-énekes búcsúztató volt szokásban. A hozzátartozók által összeállított névsor alapján az énekes a halott érdemeit, életét versbe foglalta és sajátos dallammal a templomi szertartás után, orgonakíséret mellett elénekelte, amiért egy véka búzát kapott.¹⁴

A verses búcsúztatót az 1643. évi nyárádszentlászlói zsinat betiltotta. „A pap a halottat az élőkötől ne búcsúztassa, versifikálást ne tégyen.“ Ezt a tiltó rendelkezést erősíti meg az 1774-i zsinat, amely a lelkeszt állásából való felfüggesztés terhe alatt eltiltja a verses búcsúztatótól.

A tiltó rendelkezések ellenére a búcsúztató megmaradt. A mesterektől, az énekesektől a lelkeszt vették át. Az egyházkör területén napjainkban csak Pipén mond a lelkeszt verses búcsúztatót. A búcsúztatót a nevek rokonsági felsorolásában még városon is — Segesvár, Medgyes, Dicsőszentmárton — gyakorolják.

Az eltemetés

A szokás és szertartás itt áll elénk egységesen. A koporsóba tevészel kapcsolatos szokások közül csak egy néhányat emelünk ki. Nálunk is, mint annyi más helyen a koporsó lezárása előtt a szemfedelelet felhasítják, a gombokat kigombolják, a halott lábán és állán a kötések kioldják. Nyárádszentmártonban, Nyárádgálfalván az áll- és lábkötő szalagot a koporsó gyaluforgácsa közé teszik. Dicsőszentmártonban az ing nyakán levő gombokat is kigombolják. Ravában a halott öltözetén nincs gomb vagy egyéb kötelék. Az áll- és lábkötő szalagot itt is kioldják és a koporsóban hagyják. E tárgyak eltemetésének szellemi háttere: azok a halottéi, vigye magával, mert ártó szelleme bennük lehet és a háziakra rontást hozhatnak. Mindent el kell követni, hogy a halott szelleme a házból minél hamarabb eltávozzék. Ezt célozza a házban való zajscapás, a koporsó kivitele után a bakkok feldöntése, mint pl. Dicsőszentmártonban és Szőkefalván.

A koporsót a legközelebbi hozzátartozók veszik körül, de ennek szabályos, meghatározott rendje már sehol sincs meg egyházkörünkben. A koporsó körülállásának némi rendjét csak Ravából ismerjük, a templomból való temetés alkalmával. Itt a koporsót úgy helyezik el, hogy a halott feje szembe legyen a szószékkel. Fejénél bal oldalt vannak az asszonyok: édesanya, nőtestvérek; jobb oldalt a férfi hozzátartozók: édesapa, fiútestvérek. Az udvaron történő szertartás alkalmával a gyülekezet férfi tagjai a lelkeszt mögött, a nők vele szemben állnak. Kivétel Küküllődombó, ahol a lelkeszt az udvaron a koporsó jobb oldalán áll, tőle balra a férfiak, jobbra a nők vannak. A házban történő szertartás alkalmával a lelkeszt a halott lábánál, az udvaron és a temetőben pedig a fejénél áll.

A temetés ideje mindenütt a halál beállta után harmadnap, rendszerint délután 2—3 óra között.

Harangozás. A halál beálltát, a temetés kezdetét mindenütt harangszó jelzi. A halál beálltától a temetés végeztéig naponta háromszor harangoznak: reggel, délben és este. A harangozás hírül adja a halott nemét. A legáltalánosabb az, hogy férfinak nagy haranggal kezdik, kicsivel folytatják, végül mind a kettőt összehúzzák. A nőknél a kicsivel kezdik, naggyal folytatják majd összehúzzák.

Vadadon, Nyárádgálfalván, Ravában, amikor az idegenben elhalt, de haza hozott koporsója a falu határához ér, azonnal harangoznak. A haranggal való hírüladást mindenütt szaggatásnak nevezik. Szabédon „gyűlőt“ húznak a temetés kezdetén, „kísérőt“, míg a menet a temető felé tart, és „takarót“ mialatt a koporsót behantolják. Itt minden egyes harangozás időtartama öt perces megszakításokkal két óra. Küküllődombón „gödörnekvalót“ húznak, mikor a sir készen van. Nyárádszentmártonban „papinduló“ jelzi a belsőemberek elindulását. Szentgericén, Ravában, a „gyűlőt“ kettővel húzzák, majd utána egyes harangszó jelzi a belsőemberek elindulását. Több vegyes lakosságú faluban, mint Szőkefalván, Désfalván, Haranglábán, Adámoson, Nyárádgálfalván, Küküllő-sárdon, Csokfalván, Jobbágyfalván minden felekezeti templomában harangoznak.

A koporsó lezárása. A koporsóba olyan tárgyakat tesznek, amelyeket a halott életében használt. Ravában a halott jobb kezébe tiszta zsebkendőt tesznek; férfi mellé a kalapját. Az 1960-ban elhunyt Berecki Imréné Hankó Júliánna 79 éves özvegyasszony mellé odatették imakönyvét, férjének háborúból írt leveleit, menyasszonyi jegykendőjét, gyermekek, unokák, dédunokák fényképeit. Az 1975-ben elhalt Fülöp Mózes mellé lezárt üvegbe tették életrajzát, búcsúztatóját, a betegsége okát ismertető írást. Ennek az a magyarázata, hogy Ravában a sírokat 50—60 év múlva újraássák, az utódok hadd tudjanak tájékozódni, hogy melyik családhoz tartoznak. A koporsó lezárás előtt a házban énekekkel végeznek egyházi szertartást Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván, Vadadon; előfohással, Úri imával és énekekkel Szabédon és Küküllőszéplakon.

Lezárás után a koporsót kiviszik az udvarra, legtöbb helyen lábbal előre, hogy a bajt, betegséget vitessék el a halottal. Fejjel előre csak Vadadon, Nyárádgálfalván és Pipén viszik. Az udvaron a koporsót az előre elkészített bakkokra teszik szintén lábbal előre a kapu felé. Fejénél egy kis asztalka áll, innen végzi a lelkész a szertartást. A családi ház udvarán végzik a szertartást Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván, Vadadon, Szentháromságon, Nyárádgálfalván, Nyárádszentlászlón, Bözödön, Pipén, Désfalván, Haranglábán, Sároson, Dicsőszentmártonban, Küküllődombón, Adámoson, Szőkefalván és részben Ravában. Az udvaron történő temetési szertartásnak egy érdekes formája alakult ki Szentgericén, Szentháromságon, Nyárádszentlászlón, Ravában: a koporsó a házban van a hozzátartozókkal, a lelkész az udvaron szolgál fekete abrosszal letakart asztal mellett. E szokás eredetét nem ismerjük.

Temetői kápolnában, ill. ravatalozó helyen történik a szertartás Marosvásárhelyen, 1976 óta Segesváron és Dicsőszentmártonban.

A templomból való temetés régebb általános lehetett. Erre utal Körmöczi János püspök 1829. október 11-i körlevele, melyben közli a főkormányzék rendeletét: „A gubernium előtt kivilágosodván, hogy a megholtak testeit némely helyeken a Templomokba vitetnének és az Isteni tisztelet alatt is ott tartatnának, minden jurisdictionhoz rendelés tétellett az eránt, hogy ezen visszaélés eltöröltessék s az ez eránt felséges rendelkezésnek nem engedelmességek, ha colonusok¹⁵ 12 pálca testi büntetés, ha Nemesi szabadsággal bírók, Constitutionális büntetés alá vettessenek“.

Ádámoson 1813-ban még templomból temettek. Dicsőszentmártonban 1905 előtt minden halottat a templomból temettek. Küküllődombón az első világháború előtt szintén a templomból temettek; a spanyolnátha járvány vetett véget a szokásnak. Nyárádgálfalván mindenkit a templomból temettek, ma nagyon ritkán. Ma is a templomból temetnek Szabédon, ahol odavisznek minden megkonfirmáltat vagy törvényes házasságban elhunytat; Csokfalván minden halottat különbség nélkül; Zsákodon csak a megkonfirmált halottat; Ravában csak azokat, akik jó templombajárók voltak és ilyen irányú kívánságukat még életükben kifejezték. Ha az időjárás rossz vagy szűk a családi ház udvara, akkor is a templomból temetnek.

A temetési menet. A szertartás befejezése után a koporsót rudakra emelik vagy szekérre teszik, a koszorúkat elhelyezik és temetési éneket énekelve megindul a menet. Elöl viszik a fekete zászlót, melyet Szabédon és Szentgericén mindig férfiak visznek. Máshol az egykorúak és egyneműek, férfinak férfi, nőnek nő. Küküllőszéplakon a haldokló még életében felkéri, hogy ki legyen az ő zászlóvivője. A zászló után a lelkész és énekvezér halad, mögöttük az énekkar, a férfiak csoportja életkor szerint, majd a koporsó. Utána a legközelebb gyászolók, végül az asszonyok sorai zárják be a menetet.

A halottvivés ősi formája a koporsó rudon való vivése. Ma így van egyes esetekben Vadadon, Csokfalván, ha a temetőhöz közelálló házból temetnek. Ravában a rudon való vivés a gyakoribb, szekérre csak azt teszik, aki a falu alsó végén lakott. Szőkefalván nem rég kezdődött a rudon vivés elterjedni; addig itt is szekérral vitték a koporsót. Nyárádszentmártonban régebben ökrös szekérral vitték, az ökrök szarvait fekete kendővel díszítették. Désfalván a szekér aljára szalmát tesznek, amit a temetőben elégetnek. Haranglábán, Désfalván, Szőkefalván, Küküllődombón az idősebb asszonyok felülnek a szekérre és siratóznak.

A menet régi formája érvényesül ma is, ha fiatal lányt vagy legényt temetnek. Ez a halott lakodalmára emlékeztet. Nyárádszentmártonban ilyen esetekben lovas legények és fehér ruhás leányok vonulnak a koporsó két oldalán a temetőig. Zenészek is részt vesznek és zeneszóval a temetőig kísérik. Csokfalván az 1930-as években csecsemő halála esetén a fiú koporsóját egy legény, a leányét egy fiatal lány vitte hóna alatt. Fiatal leány halottat kétfelől hat-hat legény kísérte, guzsalyakra kötött fekete kendővel. Fiatal asszonyt rudon hat-hat fekete fejkendőss asszonytársa vitt. Ma már ez nincs szokásban.

Küküllődombón régebben a fiatal halottat hat fiú és hat leány vitte. Utóbbiak kibontott hajjal, fekete szalaggal átkötve kísérték leánytársuk koporsóját. A leányok házilag készített guzsalyt vittek nyelére tett fekete és fehér kendővel. Désfalván fiatal leány és legény temetésén társaik kendőkkel díszített virágcsokrokkal kettős sorokban meneteltek. Legények a koporsó előtt, leányok a koporsó után. Zenekedvelőknél zenekart is fogadtak. Küküllőszéplakon fiatal leány halálakor tíz leány fehérbe öltözik, rojtos kendőkből zászlót készítenek és többszínű szalaggal kidíszítik, tetejébe élő virágcsokrot tűznek. A koporsót legények viszik rudakon. Ravában régebben minden temetésre külön készítették zászlót. Guzsaly nyelére fehér abroszt kötöttek és rá fekete selyemkendőt. Ez a fiataloknál ma is szokás. A fekete kendőre még egy sárga selyemkendőt, a rud végére csokorba kötött fekete szalagot tettek.

Temetkezési helyek. A templom mellé temetkeznek Szabédon, ahol a temető közvetlenül a templom körül terül el. Nyárádszentmártonban a régi betelt temető a templom körül, a falu közepén volt. Szentgericén is a leggyakoribb temetkezési hely a cinterem. Zsákodon a közös unitárius és katolikus temető a katolikus templom mellett van. Pipén a régi temető a régi templom felett volt. Désfalván az 1813-as egyházközségi vagyonösszeírás megemlíti, hogy az „unitáriusoknak temetőjük ezelőtt volt a Czinterem“. Itt ma is vannak régi sírok. Ádámoson az 1700-as évek előtt felhagyták a templom mellé való temetkezést. Dicsőszentmártonban is a templom 1972—73. évi javításakor az északi fal mögül emberi csontok kerültek napvilágra.

A *családi kertbe való temetkezés* következő formáit ismerjük:

a. Telken belüli családi kertbe: Bözödön, Ravában, Ádámoson.

b. Telken kívüli családi kertben: Nyárádszentmártonban a „Csorgó“ nevű dülőben van a kihalt Rozsnyay család sírkertje. Búzaházán a határban szétszórtan fekvő családi kertekbe temetkeznek. Nyárádgálfalván a Csiki és Fekete családok egyes tagjai a szőlőben levő családi sírokba temetkeznek. Csokfalván van mintegy öt népesebb családi temető, kilenc-tíz pedig egy-két sírral. Bözödön a falut körülövező dombos és lankás vonulatok oldalába temetkeznek, egykori földjeik végébe. Ravában családi sírkertek vannak a közös temető körül, az Andrási, Kozma, Tamási, Kecskés kert, ezen családok sírjaival és a Pap kert a belsőemberi sírokkal.

Közös temetőt minden egyházközségben találunk, helyenként többet is.

Nyárádszentmártonban a régi temető a 12. században épült templom mellett terült el s valószínűleg azóta használták. Nyárádgálfalván a régi temetőben 400 éves, Szentgericén a templom mellett lévő régi temetőben 300 éves sírok is találhatóak. A Kisküküllőmenti egyházközségekben a szőkefalvi temetőt kivéve mind 1813 előttiiek, amint ezt a már említett összeírásban feljegyezték. Pipén az új temető az 1920-as évekből való.

Közös temetőink néha külön nevet is viselnek. Az elnevezés utalhat társadalmi tagozódásra is. Székelykálon „Nemes“ temető van; Kü-

küllődombon régebben azokat, akiknek senki hozzátartozójuk nem volt, a „Szegények“ temetőjébe temették. A név a terület adományozójának nevét is örizheti. Vadadon a Török temetőt egy évszázaddal ezelőtt egy ilyen nevű család adományozta. Szőkefalván a reformátusok tulajdonában van a Károly temető, melyet az 1920-as években Rákosi Károly nevű birtokos adományozott. Ugyanebben a faluban a Nagy Pál temetőt az 1940-es években egy hasonló nevű család adományozta szérús kertjéből. Mind a két temetőbe unitáriusokat is temetnek. Pipén a régi temetőt Kölpény-nek hívták. Az új temető egykori határneve Kerek szőlő volt, valamikor e helyen szőlőt termesztettek.

Közös temetőink az egyházkörben mindenhol dombos oldalon fekszenek. Ezeket a Kisküküllőmentéről a már többször idézett 1813. évi összeírás részletesen felsorolja:

Désfalva: „...most a több valláson levő atyafiakkal közösen temetkeznek a „Krutsa“ nevű helyen, a falun kívül, mely kerítetlen és egy nagy hegy oldal, — ennek hossza: 100 öl, északi vége: 34 öl, déli: 24 öl.“

Harangláb: „temetőjük a falun kívül van a többi valláson levőkkel közös, s kerítetlen. Szomszédi: Napkeletről Bosztán Tamászi: Tktes Máté Isák úr embere földje, északon a földek végein, nap nyugotról: Tktes Máté Farkas Úr szántóföldje. Délről tktes Vita Sámuel kaszálója. Hossza: délről: 53, északról: 55 öl, Napkeletről: 44 öl, Napnyugotról 22 öl.“

Kissáros (Sáros): „Temetője az ecclesiának két helyt van. 1-ször a Halmoknál levő, mely három darabban van három hegyetskén. Az Elsőnek szomszédi Napnyugot felől a Faluban levő sessiók¹⁶ s kertek végei rúgnak reá. Dél és Napkelet felől a Samos Szöllő. Északra kender földek, kerítetlen s mind a három valláson levő magyarok egyenesen temetkeznek benne. Ennek hossza 46 öl Napnyugot felől. A széle 18 öl Napkeletről pedig a harang alatt tsaponolag 38 öl. A második és harmadik egymás mellett levő halmok vagynak a Samos Szöllő mellett. Szomszédi a kettőnek: Napkeletről a Samos Szöllő, Délről a kert Szöllő. Napnyugotról a Galambfalviné Asszony jószágá. Északról egy darabig a Szöllőbe járó út és azon túl a kender földek. Hossza a két halomnak 110 öl, széle az alsónak Napnyugotra 32 öl, ahonnan kihegyessül. A 2-ik temető helye van a Bársony nevű erdő alatt, ez is kerítetlen s temetkeznek a reformátusok és katolikusok is belé. Szomszédi északról a falu kertjei, Napnyugotról és Délről a Bársony erdő, Napkeletről a falu kertjei és a Vadveremből lejövő árok. Ennek Napkeleti oldala 100 öl, Déli 150, Északi a falu megett 136, Napnyugoton pedig 23 öl.“

Adámos: „A Temetőjük van a falun kívül, a falu déli széliben kerítetlen s megengedik ugyan az Unitáriusok más magyaroknak is oda temetkezni, de a hely tulajdonosai csak az unitáriusok s az Unitárius Pap használta vagy kaszálta, s ma is mikor nem esik nyomásba a Pap kaszálja. Szomszédi Délről az erdőre járó út, Napnyugotra a tekintetes Pásztai Ferentzné Asszony csűrös kertje, melynek nagyobb része a te-

metőből van elfoglalva. Északról a Csegezi Elek posteritási¹⁷ Curialis¹⁸ Telkek. Napkeletről a falu szabad útja. Ennek északi széle 26 öl, közép szélessége pedig keresztül mérve 47 öl. Hossza nyugoti végiben 67 öl, közepin pedig 91 öl. A déli vége az út miatt kerek.“

Küküllődombó: „Az Unitáriusoknak külön van Temetőjük a Falu napkeleti és északi részében, vagy Széliben kerítetlen, de megengedik a faluban levő Reformátusoknak is az ide való temetkezést s midőn nincs nyomásban az Ó-temető fűvit a Pap használja. Szomszédja a két temetőnek az Ujj Hegy nevű Szőlő, Napkeletről a papi föld. Délről a Mesterség kertje és az árok, Napnyugotra egy darab pusztá kopacz oldal két részben lévén: az egyik Ó és a másik Ujj, az Ó-temetőnek (kaszáltatik midőn nincs nyomásban) Déli vége 56 öl, északi is 56 öl. Hossza: 90 öl.“

Dicsőszentmárton: „Temetője az itt levő Unitaria Ecclának vagy kettő, de mind a kettő a faluban levő más vallásuakkal közös. Egyik Temető van a falunak felső végibe, kerítetlen, Szomszédjai: Napkeletről a román templom, Napnyugotról és délről az ország uttya, északról a belé rúgó szántóföldek végei. Ennek Napkeleti vége: 10 öl, Napnyugoti vége 51 öl, Hossza 66 öl. Másik Temető van a falu alsó végibe ez is kerítetlen, szomszédjai Napkeletről a Reformátusok temploma, Napnyugotról a mesteri fundus, Északról az Egyház-Szere Szőlőse, délről az ország uttya, ez háromszög figurájú, melynek déli oldala 85 Napkeleti 57, Napnyugoti 57 öl.“

Szőkefalva: „Temetőjük külön nints, hanem a Reformátusokkal egy helyre temetkeznek. A Temető a Reformátusok tulajdona, ők használják a fűvit is, a múlt Esztendőben mikor a Reformata Ecclak vagyonaikat is conscribáltak¹⁹, ez akkor szomszédosított s felis méretett“.

Széplök (Küküllőszéplök): „Temetőjük az Unitáriusoknak külön van, a más vallásuakkal nem közös, a fűvit is mikor csak terem valamit az Unitárius Pap kaszálja, de sovány volta miatt terméketlen, s ennél fogva nints bekerítve. Fekszik a falun kívül Északról a Szőlő oldalában. Szomszédgyai, Délről és Napkeletről Román György Mgs. Horváth Dániel Úr embere szántóföldje, Napnyugotról a Szőlő mellett kijáró út Északról kihegyesül a Szőke István Mgs. Horváth Károly Úr embere, s más emberek szántóföldjeibe, Szélessége 25, Hosszúsága 80 öl, a fekvése ovális kerekességű.“²⁰

A temető bekerítése. A temetőket ma mindenütt bekerítik. A Kis-küküllőmentén 1813 előtt sehoh sem volt a temető elkerítve. Azóta ezeket is bekerítették. Küküllődombón élősövény — orgona — veszi körül. Pipén a régi temetőt a Kölpény árka határolja, az új temetőt bekerítették. Szabédon élő gyepű, Vadadon is élő sövény veszi körül. Ravában élő sövény és árok határolja. Csokfalván némelyik családi temetőt üres árokkal vették körül.

A temető növényvilága. A régiek a halott fejéhez vagy lábához fát ültettek. Ennek magyarázata valószínűleg az ősi hitvilágban oly fontos szerepet játszó „életfa“ lehetett. Temetőink ma is tele vannak gyümölcs- és díszfákkal vagy más haszonfákkal és virágokkal. Eze-

ket már nem tudatosan ültetik fejhez vagy lábhoz, hanem üres helyre.

A temető szigorú tilalom alá esik. Fát kivágni vagy virágot letépni nem szabad. Pipén és Ravában azért, mert az innen tépett virágnak „halott” szaga van.

A temető beosztása tükrözi a falu eredeti képét. A családok abban a szomszédsági rendben temetkeznek, ahogy a faluban éltek. Szőkefalván, az egyházközségek tulajdonjoga szerint külön van unitárius, református, katolikus és ortodox temető. Küküllőszéplakon a már említett 1813-i összeírás az unitáriusok külön temetőjét említi, mely a Kilia nevű határrészen volt. Ide temetkezett a patronus P. Horváth család. Ebbe a temetőbe az idők folyamán a cigányok temetkeztek felekezeti különbség nélkül. Ma Cigány temetőnek is hívják. Az unitáriusok a református temetőbe temetkeznek. Az ortodoxoknak külön temetőjük van. Van zsidó temető is, ahová a szomszéd falvak zsidó családjai temetkeznek. A kereszteleetlenül elhalt gyermekeket Ravában a temető külön sarkába temetik el.

A család rendjéből kiindulva feltételezhető, hogy a halottnak a temetőben is rokonsági foka, kora, neme szerint meghatározott helye volt. Ennek nyomait egyházkörünkben ma is megtaláljuk. Az egy családhoz tartozókat igyekeznek egymás mellé temetni. Ez tapasztalható azokban a temetőkben, ahol a sírokat nem sorban, hanem csoportosan ássák, mint pl. Ravában. A szabályos sorú temetőkben a halott családtag sírja mellett az élőknek is meghagyják a helyét, mint pl. Szőkefalván, Ádámoson. A családtagokat egymás mellé temetik Szabédon, Nyárádszentmártonban, Vadadon, Nyárádgálfalván, Szentháromságon, Nyomáton, Ravában, Pipén, Zsákodon, Küküllőszéplakon, Désfalván, Haranglábán, Sároson, Küküllődombón, Dicsőszentmártonban, Segesváron és Küküllősárdon.

Egyházközségeink temetőiben általános szokás, hogy a sírokba a férfi koporsóját jobb, a nőt bal oldalra helyezik.

A nagycsalád rendje az egymás fölé való temetkezésben is nyilvánul, amikor egymáshoz tartozókat egy sírba temetnek. Így van Pipén, Ravában, Désfalván. Itt élettársakat, szülőt, gyermekkel, gyereket szülők sírjába oldalpadmalyba²¹ temetnek. Az egymás fölé temetés példáját közli Fóris Géza lelkész Pipéről: „A temetőben családok szerint temetkeznek; férj és feleség egy sírhelyet kapnak. Előzőleg meghalt gyermekeket oldal padmalyba helyeznek. Megássák a rendes sírt, aljánál oldalra egy koporsóhelynyit ásnak s oda helyezik a gyermek koporsóját. Ezt az oldalnyílást cserefa hídlásokkal lefedik. A következő halott koporsója a hídlásra jön az előző fölé. Általában négy halott van egy sírban. Kettő oldalt a padmaly alatt, kettő a rendes sírveremben egymás fölé kerül.“

A sírok iránya. Egyházkörünkben a Kelet-Nyugat irányba való temetkezés a gyakori. Ettől eltérő szokással csak Nyárádgálfalván és Ravában találkozunk, ahol Észak-Dél irányban temetkeznek.

A sírok fekvésénél a templom is irányadó. Nyárádszentmártonban a régi temetőben (a templom mellett levő) a sírok a templom falával

párhuzamosak. Az 1800-as évekből való új temetőbe is eleinte a templom irányába temetkeztek. Ide tartozik Csíkfalva is, mint társegyházközség. Itt a temető régi sírjait úgy ásták, hogy a halott lába a nyárádszentmártoni templom felé mutasson. Ádámoson fejjel keletre, a templom hosszanti tengelyével egy irányba temetkeznek.

Híveink kisebb vagy nagyobb mértékben másvallásúakkal együtt élnek. Helyenként minden vallásfelekezetnek külön temetője van. A protestáns és katolikus felekezetek esetében ez csak tulajdonjogi megosztás. A gyakorlatban a vegyes családok tagjai egymás mellé temetkeznek. Így van ez Nyárádgálfalván, Szentháromságon, Csokfalván, Désfalván, Szőkefalván, Küküllőszárdon.

A sírásás módja tájegységenként változik. Nyárádszentmártonban fogadott sírásók vannak. Fizetésük a temető gyümölcs- és fűtermése. Esetenként kenyér és pálinka, valamint a torba való meghívás. Fogadott emberek ássák a sírt a Nyárádmunte többi egyházközségeiben és Szabédon is. Csokfalván, Bözödön, Bözödújfaluban, Ravában, Borsodon, Zsákonon, Pipén és a Kisküküllőmentén a rokonok, jóbarátok kalákában ássák meg. Fizetségük a munka alatt az ebéd és a vacsora, valamint a torba való meghívás. Küküllődombón a sírásást a halotti társulat tagjai végzik. Mindig három személyt jelölnek ki. A sírásókat a család étellel és itallal látja el és torba hívja. A búcsúztatóban külön megemlékeznek róluk.

A sírásás helyenként különböző időben történik. A halál beállta után azonnal megkezdik a sírásást Szentháromságon, Vadadon, Szabédon, Ravában, Désfalván. Másnap kezdik Küküllődombón, Dicsőszentmártonban, Szőkefalván. Segesváron és Pipén a temetés napján kezdik.

Szertartás a sírnál. Rendjére nézve egyházközségenként nagy az eltérés. A szertartás akkor történik, mikor a koporsó a sír fenekén fekszik: Désfalván, Segesváron, Bözödön, Csokfalván. A padmaly berakása után Szőkefalván. Hantolás után Nyárádgálfalván, Szentgericén, Küküllődombón, Ravában.

A temetési szertartás bezáró mozzanata a rögdobás, melynek valószínű eredete a nem kívánatos szellemek elűzése.²²

Mikor már a koporsót leeresztik, a füstöléshez szükséges szemfedél darabot letépi, a sírnak szánt tárgyakat, virág stb. elhelyezik, megkezdődik a rögdobás. Vadadon, Nyárádszentlászlón, Szőkefalván először a lelkész kezdi. Nyárádgálfalván, Csokfalván, Ravában, Szabédon, Désfalván, Küküllődombón, Szentgericén csak a hozzátartozók dobznak földet, akik a sírhoz közel állanak. Dicsőszentmártonban már kiveszőben van ez a szokás. Itt régebben először a családtagok kezdték, majd mások is folytatták, mindenki háromszor egymás után egy-egy marék földet dobott a sírba. Szabédon a régiek emlékezete szerint 60—70 évvel ezelőtt még szokásban volt a sírba lövés, valószínűleg a gonosz szellemek elűzése céljából.

Hantolás. A rögdobás után Nyárádmunte a fogadott sírásók, Kisküküllő mentén a rokon és jóbarát férfiak a sírt behantolják. A koporsó leeresztése, rögdobás és hantolás közben a gyülekezet férfi tagjai vagy az

énekkar végig temetési énekeket énekelnek. A sírt halomszerűen felhantolják majd virágkoszorúval borítják. A hantolás befejezése után Szentgericén, Nyárádszentlászlón, Ravában, Désfalván, Szőkefalván, Dicsőszentmártonban, Ádámoson, Küküllőszéplakon, Küküllősárdon egy-egy öregember megköszöni a lelkész szolgálatát. Küküllődombón ez a társulati gazda tiszte.

Sírjelek. A felhantolt sírt mindenütt megjelölik. A sírjel az ősi hitvilágra utal. Új testet kell a halott sírjára készíteni, hogy a lélek oda térjen meg. Ez az új test a fejfa vagy bálvány, erre emlékeztetnek temetőink régi fejfái. Ezek alakja, díszítése jelezte a halott nemét, korát, rangját, foglalkozását. Az írástudás elterjedésével kerültek rá prózai vagy verses feliratok.

Egyházkörünkben a sírjelek háromféle anyagát ismerjük: a fa, terméskő, a csiszolt vagy betonkő. Legrégibb a fából készült sírjel. Kecskés Lajos közlése szerint sajátosan ősi, szabédi sírjel a cserefabéلبől kifaragott sírfa, mely a fájdalomba roskadt, megtört ember csendes alázatát, szelíd megadását szimbolizálja. A sírfa egyenesen felfelé haladó része az ember törzse, a tetején előrebukó része a lehajtott feje. Ezekről az ősi sírfákról akkor is le lehetne olvasni, hogy mi volt a foglalkozása az alatta pihenőnek, ha írás egyáltalán nem volna rajtuk, mert mindeniken ott ékeskedik a jel, ami a foglalkozásról beszél. Ezeket az ősi sírjeleket sajnos teljesen kiszorították a beton sírkeretek és a földbe épített betonkripták.

Désfalván is van sírfa. Ezt hozzáértő rokonok vagy jóbarátok faragják cserefaból vagy akácfából. Rendszerint a temetés napjára elkészül és azonnal felállítják.

Egyházkörünkben a régi sírjeleken a felirat általában kívül, az újakon pedig belül van.

Nyárádszentmártonban 1946 óta a sírkőavatás is szokásban van.

Halotti tor. Ősi formájában a sírnál ülik meg. Itteni résztvevői ma a sírásók. Szabédon a sírhoz kenyeret és pálinkát visznek s a hantolás után megkínálják azokat, akik a halottas házhoz nem hivatalosak. A megmaradt italt visszaviszik, a kenyeret odaadják az arra váró cigányasszonynak.

Vadadon, Szőkefalván, Csokfalván a hantolás után a sír körül állókat kenyérrel, pálinkával vagy borral kínálják meg. Nyárádszentmártonban, Nyárádgálfalván, Szentháromságon, Szentgericén, Nyomáton a temető kapujában kínálják meg azokat, akik nem mennek el a torba. Ravában a sírásókat a sírnál mindig megkínálják. Ha a halottat idegenből hozzák haza, a gyülekezet tagjait a temető kapujában kínálják meg.

A torozás általános formája a háznál való torozás. Ez közvetlenül a temetés után történik. A tor eredetileg a halottnak szólt. Solymossy Sándor megállapítása szerint „a halott végső lakomájaként szerepelt, akinek a lelke szintén jelen volt és részt vett a mulatságban”²³. A tor ma a temetésen résztvevők megtisztelését célozza. A torba való meghívás már a temető kapujában megtörténik. Ravában először az idegeneket ültetik le; azután a család megbízottja a falut eljárva, torba hívja a kijelölt személyeket.

Az Unitárius Egyház a torozás ellen évtizedek óta küzd. A küzdelem azonban nem hozta meg a kívánt eredményt. A tor rendtartása: világi részről egy-egy öregember imádkozik Désfalván, Küküllőszéplakon, Küküllődombon; beszédet mond Székelykálban, Jobbágyfalván, Szentgericén, Csokfalván, Ravában és Pipén. A lelkész imádkozik Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván, Szőkefalván, Ravában, Pipén; beszédet mond Szabédon, Vadadon, Nyárádgálfalván, Pipén, Segesváron. A lelkész csak jelen van Csokfalván. Egyházi éneket énekelnek Pipén.

A torozásnak érdekes szokása alakult ki Szabédon. „Egyik előző lelkész el akarta törölni a tort, de a gyülekezet kifogott rajta. Temetés előtt ebédre hívták meg és hívják ma is a lelkészt. A temetés befejezését követően megtartják a hagyományos tort a meghívott gyülekezeti tagok részvételével. Ma már két tor van: temetés előtt és után is.“ (Kecskés Lajos közlése). Nyárádgálfalván a tort még az első világháború után el akarták törölni. Az egyházközség anyagi támogatását ajánlotta fel azon híveinek, akik nem tartanak tort. A feljegyzések és a hívek emlékezete szerint ezt egyetlen alkalommal sem vették igénybe, még a legszegényebbek sem.

A *halottkísértéssel kapcsolatos hiedelmek* az ősi hitvilághoz tartoznak. A halott lelkének kibékítését, ártó szándékának távoltartását, a hazajáró lélek kísértésének az elkerülését egyházkörünkben a következő szokások őrzik: Dicsőszentmártonban a koporsó deszkájából egy forgács darabot kivágnak, a szemfedélből egy darabot letépnek és ezekkel füstölnek. A füstölés a Kisküküllőmentén ma is élő szokás. Ravában is gyakorolják azzal, hogy a halott hajából levágott tincessel vagy a ruhájából letépett darabbal füstölnek. Aki fél a halottól, egy lapátra paraszt tesz s erre helyezi a levágott tincset, illetve ruhadarabot, magára egy lepedőt terít s így ráhajol a füstölő lapátra. Csokfalván a halott hozzátartozója a halott mosása közben adakozik a szegényeknek, hogy a halott nyugodtan pihenjen, s az ő álmát ne zavarja. Küküllőszéplakon az álomban megjelent halottnak ruháját, cipőjét a szegényeknek adták, s az többet nem zavarja álmukat. Ravában úgy védekeznek, hogy aki fél a halott megjelenésétől, a bátrabb hozzátartozó előtte a halottat egy cérnagomolyával megméri, azt a lábához teszi s az magával viszi a félelmet.

A halott szellemének távoltartására vonatkozik a szentgericei szokás, mely szerint a kenyérsütetből egy cipót a cigánynénak adnak, miközben azt mondják: „akkor lássam meg a halottat, mikor ezt a cipót.“

A *gyászidő* mai értelme a halottról való megemlékezés. A régi értelmezés szerint, amíg a test el nem porlad, a halott lelke az élőkkel állandó érintkezésben van, tehát gyászolással kell távol tartani. A gyász időtartama egybeesik a test elporladásának idejével. Ez az éghajlattól és más tényezőtől függően különböző. Nálunk a test elporladásának ideje egy év. Eddig tart a gyász is. „A lélek végleges elköltözésével megszűnik a gyász is“ — írja Solymossy Sándor²⁴. A gyász fő követelménye a vidámságtól való tartzkodás. Időtartama a halott korától, a rokonsági foktól függően hat hét, hat hónap vagy egy év. Szabédon a

közelieket, szülőt, testvért, gyermekeket egy évig, anyóst, apóst hat hónapig, első unokatestvért hat hétig kell gyászolni. A gyászruha színe mindenütt fekete.

A temetés utáni vasárnap a gyászolók elmennek a templomba, ahol a lelkész megemlékezik a halotról. Ravában a halott emlékére a legközelebbi alkalommal úrvacsorai jegyeket adományoznak. A halottak emlékére adják az úrvacsorai jegyeket Székelykálban, Medgyesen, Segesváron, Jobbágyfalván, Nyárádgálfalván, Csokfalván, Sároson, Désfalván, Küküllősárdon; ritkábban Küküllődombón és Vadadon.

A sírt tömegesen halottak napján keresik fel, és ma már egyházkörünkben mindenütt világítanak és istentiszteletet tartanak. Pipén, Szőkefalván és Segesváron a temetőben, máshol a templomban.

A temetés az egyetlen szertartás, ahol a gyülekezet tagjai a lelkéssel együtt tevőlegesen részt vesznek. A haldokló mellett imádkoznak, Bibliát olvasnak, a virrasztóban egyházi éneket énekelnek. A egyes felekezeti családból származó halott esetén a különböző vallású hívek együtt vannak, és a lelkészek közösen szolgálhatnak, mint Segesváron, Szőkefalván, Nyárádgálfalván.

JEGYZETEK

¹ K. Kovács László: *A kolozsvári hóstátiak temetkezése*. Kolozsvár, 1944, 8.

² Simó Attila nyárádszentmártoni lelkész közlése.

³ *Magyarság néprajza*. Bp. 1941. IV. k. 38—39.

⁴ *Magyarózdí toronyfalja; Írói falurajz*. Kolozsvár, 1971. 197.

⁵ Gergely Jánosné Gergely Zsuzsánna szóbeli közlése.

⁶ Özv. Gergely Mihályné Kerekes Anikó szóbeli közlése.

⁷ Hajdú Péterné Sós Molnár Mária szóbeli közlése.

Az 5, 6 és 7 szám alatti szóbeli közléseket lejegyezte Adorjáni Rudolf szőkefalvi-küküllőszéplaki lelkész.

⁸ Lőrinczi Gergely désfalvi lelkész közlése 1978-ban.

⁹ K. Kovács László: i.m. 124.

¹⁰ K. Kovács László: i.m. 118.

¹¹ 3, 9/17 rénes forint értékű pénzegység.

¹² 1/10 rénes forint értékű pénzegység.

¹³ A küküllői egyházkör egyházközségeinek vagyonösszeírása 1813-ból: 9, 14, 20, 27, 31, 34, 40.

¹⁴ Özv. Péterffy Mihályné Gvidó Katalin szóbeli közlése, lejegyezte Adorjáni Rudolf lelkész.

¹⁵ Jobbágy.

¹⁶ Jobbágytelek.

¹⁷ Utód.

¹⁸ Nemesi udvarhoz tartozó.

¹⁹ Összeírni.

²⁰ A küküllői egyházkör egyházközségeinek vagyonösszeírása 1813-ból: 8, 13, 18, 26, 39, 48, 52.

²¹ A sírgödör oldalába ásott üreg a koporsó számára.

²² K. Kovács László: i.m. 374.

²³ *Magyarság néprajza*. IV. 345.

²⁴ Uo. 348.

TÖRÖK ÁRON

„KÖVESSÉTEK HITÜKET“*

Zsid 13,7

Az emlékezés az emberi lélek egyik legszebb és legkedvesebb tevékenysége. Nevezhetnők a reménység ikertestvérének is, legfennebb annyi a különbség, hogy ellenkező irányba néznek, az egyik a múlthoz, a másik a jövőhöz kapcsolódik. A cél, a szerep azonban ugyanaz: könnyíteni a jelenen, s többre képesíteni általa önmagunkban az alkotó embert. Azt is mondhatnók, hogy mindkét tevékenységre a jelen készíteti a lelket.

Akik ma sírnak, szomorúan sóhajtozva emlékeznek életük könnytelen napjaira, de sírva is boldogok azok, kik remélni tudják, hogy holnap újra felszárad a könny. Akik ma mosolyognak, vidáman gondolnak életük nehezen átélt, gyötrelmes tegnapijára, de mosolyukat őszi dér hervasztja le, ha nem remélhetik boldogan, hogy az a tegnapi nem tér vissza többé soha. De akár szomorúan, akár vidáman emlékezünk; akár sírva, akár mosolyogva, azért van, hogy az életet szeretni s a jelen minden napját szépnek és jónak látni tudjuk még akkor is, ha súlyos feladataival teherként nehezedik vállunkra és szívünkre egyaránt. Éppen ezért a mi múltbanzésünknek minden szépsége és élménye mellett, csak úgy van igazi értelme és haszna, ha általa magyarázatot keresünk és ösztönzést találunk a bátor jövőbelátáshoz, ha olyan segítséget kapunk, mellyel több és értékesebb emberek lehetünk.

Mai emlékezésünk nem egy eseményhez, nem is egyetlen személyhez fűződik, hanem mindazokhoz, akik szólották nekünk az Isten beszédét. Első feladatunk ezek szerint tisztázni, az alkalomnak és lehetőségnek megfelelően, hogy kik voltak ezek az emberek.

Egészen természetes, hogy ez a kérdés — Egyházunk főtanácsi istentiszteletén — elsősorban azokat juttatja eszünkbe, akik a történelem folyamán elhivatást éreztek magukban arra, hogy az „isteni törvény útján“, odaáldozzák magukat egy magasztos eszmény szolgálatára. Gondolunk a nagy vallásalapítókra, az Ószövetség tüzesajkú prófétáira. Mózeszt látjuk képzeletünkben a Hórebbe, majd a Sinaí hegyen, amint

---

* Elhangzott december 7-én a főtanácsi istentiszteleten.